

Original Research

States and the Challenge of International Responsibility in Safeguarding Human Rights

Fatemeh Fard Falsafi¹, Jan-Ahmad Aghaei^{2*}

1 PhD Student in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran.

2 Assistant Professor of Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran.

Article ID: ahrar-53673

Received:

October 22 ,2025

Accepted:

February 19 , 2026

Available online:

March 21 , 2026

Keywords:

Human rights, human rights violations, international law, state responsibility

Main Subjects:

Human Rights

Abstract

Adherence to human rights is among the fundamental values of political systems. Indeed, the intricate relations and intertwined needs of human societies have made it imperative for states to comply with human rights values and refrain from violating international regulations. To demonstrate state compliance with international rules and principles, certain norms must be observed, the non-compliance of which—and consequently the breach of human rights standards—is accompanied by significant challenges. In this regard, it must be stated that international responsibility is a legal institution under which a state to which an act contrary to international law is attributable must make reparation for the damage caused to the injured state in accordance with international law. International responsibility arises when a state breaches an obligation owed to another state. Every internationally wrongful act by a state entails the international responsibility of that state. In this article, we intend to examine the international responsibility of states for human rights violations using a descriptive-analytical method, subjecting this subject to critical analysis and review.

*Corresponding Author: Jan-Ahmad Aghaei

Address: Assistant Professor of Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran.

Email: pishgiri_gilan@yahoo.com

Extended Abstract

1. Introduction

Human rights are a set of values that all human beings are entitled to enjoy, which include respect for individual human personality, the free choice of how to live one's life, equal treatment and opportunities, and access to the means of securing health, knowledge, emotional relationships, wealth, and power. It can be said that the enjoyment of these rights by all individuals is the only common ideal of all mankind, and all human beings, regardless of their differences, are in agreement on the necessity of ensuring and respecting these rights. However, it was only after the end of the Second World War in 1945, and in response to the atrocities that occurred during this war, that the issue of international protection of individual rights was seriously addressed.

2. Theoretical Framework

However, a brief examination of the human rights situation in the contemporary world and a passing review of the vast number of human rights violations occurring daily in every corner of the globe demonstrate that we are still far from realizing the global ideal of human rights. One of the most significant factors constantly cited for this failure is the lack of sufficient and effective international enforcement mechanisms. Although most human rights treaties attempt to provide mechanisms to monitor compliance with the obligations stipulated in each case, these mechanisms are, in any event, case-specific and limited; thus, the necessity for a general enforcement mechanism that covers all aspects is felt. Based on these explanations, this research intends to briefly address the issue of state responsibility in the context of human rights violations and to answer the question: what kind of responsibility do states face in the event of human rights violations?

3. Methodology

In this article, we aim to examine the international responsibility of states regarding human rights violations using an analytical-descriptive method, and to critique and analyze this subject.

4. Results & Discussion

From the above points, it can be inferred that providing a specific process within the framework of international organizations for invoking responsibility does not mean that these organizations lack any function in this regard. Rather, in the event of a breach and the initiation of a process by an international organization to declare the responsibility of the violating state and determine the consequences thereof, at the very least, all member states of that organization are obligated to cooperate in implementing the intended measures and must coordinate their actions in this regard with the process initiated by the international organization. In fact, providing the right to invoke responsibility in case of breach of erga omnes obligations for all states does not mean depriving international organizations of the right to act, but rather means granting the right to invoke responsibility to states in the absence of a competent organization or in the event of the organization's failure to take appropriate measures.

5. Conclusions & Suggestions

Finally, it can be stated that given the lack of international legal personality of the international community and the necessity of protecting rules of international public order, invoking responsibility by member states of the international community as non-injured states has been accepted. The International Law Commission, in Article 48 of the 2001 Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, recognizes the right of these states to invoke responsibility. Regarding the recourse to countermeasures, some, due to the international community's concern over potential state abuse, propose institutional solutions such as intervention by the United Nations. However, in this regard, it seems that given the obstacles and problems facing the United Nations, in the event of widespread and severe violations of the rules of international public order, recourse to countermeasures for the public interest by non-injured states is inevitable.

دولت‌ها و چالش مسئولیت بین‌المللی در صیانت از حقوق بشر

فاطمه فرد فلسفی^۱، جان احمد آقایی^{۲*}

- ۱ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.
۲ استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.

کد مقاله : ahrar-53673	
چکیده	تاریخ دریافت: ۳۰ مهر ۱۴۰۴
پایبندی به حقوق بشر از جمله ارزش‌های بنیادی نظام‌های سیاسی است. در واقع، روابط پیچیده و نیازهای در هم تنیده جوامع بشری، پایبندی دولت‌ها به ارزش‌های حقوق بشری و پرهیز از نقض مقررات بین‌المللی را ضروری ساخته است. برای نشان دادن پایبندی دولت‌ها به قواعد و اصول بین‌المللی، لازم است که اصولی رعایت گردد که عدم رعایت این اصول و در نتیجه نقض قواعد حقوق بشری با چالش‌هایی همراه است. در همین راستا باید بیان داشت مسئولیت بین‌المللی، نهاد حقوقی است که به موجب آن کشوری که عمل خلاف حقوق بین‌الملل به او منتسب است باید خسارات وارده به کشور متضرر از آن عمل را طبق حقوق بین‌الملل جبران نماید. مسئولیت بین‌المللی هنگامی رخ می‌دهد که یک دولت تعهدی را در مقابل دولت دیگر نقض می‌کند. هر عمل غیرقانونی بین‌المللی توسط یک دولت، متضمن مسئولیت بین‌المللی آن دولت است. در این مقاله قصد داریم که به روش تحلیلی-توصیفی به بررسی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال نقض حقوق بشر بپردازیم و این موضوع را مورد نقد و بررسی قرار دهیم.	تاریخ پذیرش: ۳۰ بهمن ۱۴۰۴
	تاریخ انتشار: ۱ فروردین ۱۴۰۵
	کلیدواژه‌ها: حقوق بشر، نقض حقوق بشر، حقوق بین‌الملل، مسئولیت بین‌المللی دولت
	محورهای موضوعی: حقوق بشر

نویسنده مسئول: جان احمد آقایی

آدرس: استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.

ایمیل: pishgiri_gilan@yahoo.com

۱- مقدمه

حقوق بشر مجموعه‌ای است از ارزش‌ها که افراد انسانی همگی حق دارند از آنها برخوردار شوند و در بردارنده احترام به شخصیت فردی انسانی، انتخاب آزادانه نحوه گذران زندگی، برخورداری از رفتار و فرصت‌های برابر و دسترسی به وسایل تأمین سلامت، دانش، روابط عاطفی، ثروت و قدرت می‌باشد.

می‌توان گفت برخورداری همه افراد از این حقوق تنها آرمان مشترک همه افراد بشر است و تمام انسان‌ها، صرف نظر از تفاوت‌هایشان، در لزوم تأمین و احترام به این حقوق متفق‌اند. با این حال، فقط پس از پایان جنگ جهانی دوم در سال ۱۹۴۵ و در واکنش به وحشیگری‌هایی که طی این جنگ اتفاق افتاد، مسأله حمایت بین‌المللی از حقوق افراد به طور جدی مورد توجه قرار گرفت. (ابراهیمی، ۱۳۹۰).

تا پیش از آن، صرفاً برخی قواعد محدود برای حمایت از بیگانگان در برابر تعدیات کشور پذیرنده پیش‌بینی شده بود و نحوه رفتار با اتباع، انحصاراً در چارچوب صلاحیت داخلی دولت‌ها تلقی می‌گردید. البته در قرن نوزدهم، بیشتر نویسندگان استثنائاً امکان مداخله بشر دوستانه را پذیرفته بودند، هرچند بررسی دقیق رویه دولت‌ها در این دوره نشان می‌دهد که آنها همواره برای توجیه اقدامات خود، مبانی دیگری غیر از مداخلات بشر دوستانه را نیز مورد استناد قرار می‌دادند. از اوایل قرن بیستم، اقدام به تدوین مقررات الزام‌آور در خصوص حقوق بشر اهمیت بیشتری یافت. در ابتدای این قرن، تنها شاهد تلاش‌هایی برای تهیه معاهداتی در جهت حمایت از گروه‌های اقلیت، مانند زنان و کودکان سفیدپوست هستیم. در فاصله دو جنگ جهانی نیز، اقدامات سازمان بین‌المللی کار به منظور حمایت از کارگران و توجه جامعه ملل به سه گروه اقلیتی، قومی، مذهبی و زبانی، گام‌های مهمی محسوب می‌شوند. با این حال، هیچ‌گونه تلاشی برای حمایت از افراد به‌طور کلی انجام نشد. (دیپیم، ۱۳۸۹).

اما شاید بتوان گفت که جنایات هولناکی که در طول جنگ دوم جهانی صورت گرفت، اهمیت حمایت از حقوق افراد را برای همگان آشکار ساخت. به گونه‌ای که دول متحد در اعلامیه ملل متحد که در اول ژانویه ۱۹۴۲ صادر شد، یکی از اهداف نبردهای خود را حمایت از حقوق بشر اعلام نمودند. حقیقت این است که در این زمان، نیاز به حمایت بین‌المللی از حقوق بشر عمیقاً احساس می‌شد و در پاسخ به همین نیاز، تدوین‌کنندگان منشور ملل متحد، حمایت از برخورداری همه افراد از حقوق بنیادین خویش را بدون اعمال هرگونه تبعیض، از جمله اهداف خود قرار دادند. دیباچه و ماده یک همچنین، دولت‌ها به موجب مواد ۵۵ و ۵۶ تعهد نمودند که در این جهت اقدامات لازم را به عمل آورده و با یکدیگر

و نیز با سازمان همکاری کنند. متعاقباً، اعلامیه جهانی حقوق بشر در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ در قالب قطعنامه شماره ۲۱۷ به تصویب مجمع عمومی رسید که نقطه عطفی در راه تحقق آرمان جهانی حقوق بشر محسوب می‌شود. گام بعدی، تصویب دو میثاق مهم حقوق بشری، یعنی میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۹۶۶ بود. به علاوه، کنوانسیون‌های متعدد دیگری نیز در سطح جهانی در زمینه حمایت از حقوق بشر به تصویب رسید که برخی از آن‌ها به طور خاص به یکی از مصداق‌های حقوق بشر می‌پرداختند و برخی دیگر حمایت از قشر خاصی را مد نظر داشتند. به طور همزمان، در سطح منطقه‌ای نیز شاهد تصویب کنوانسیون‌های متعددی در این ارتباط هستیم که به وجود هماهنگی و نزدیکی بیشتر میان دولت‌های متعاقد کمک کرده‌اند. (شریعت باقری، ۱۳۹۳).

با این حال، بررسی اجمالی وضعیت حقوق بشر در جهان کنونی و مروری گذرا بر انبوه نقض‌های حقوق بشری که هر روز در گوشه و کنار عالم روی می‌دهد، گواه آن است که هنوز تا تحقق آرمان جهانی حقوق بشر فاصله زیادی داریم. آنچه که همواره به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل این ناکامی از آن یاد می‌شود، فقدان ضمانت اجراهای کافی و مؤثر بین‌المللی است. هرچند در اکثر معاهدات حقوق بشری سعی شده مکانیسم‌هایی برای نظارت بر رعایت تعهدات پیش‌بینی شده در هر مورد در نظر گرفته شود، اما این مکانیسم‌ها در هر حال موردی و محدود هستند و ضرورت وجود یک ضمانت اجرای کلی که همه را پوشش دهد، احساس می‌شود. بر اساس این توضیحات این پژوهش قصد دارد به شکل گذرا به بحث مسئولیت دولتها در زمینه نقض حقوق بشر بپردازد و به این سوال پاسخ دهد که دولتها در صورت نقض حقوق بشر با چه مسئولیتی مواجه می‌گردند؟

۲- مفهوم حقوق بشر

بعد از بررسی مفهوم حقوق بین‌الملل در مبحث قبلی در این مبحث ما در پی بررسی مفهوم حقوق بشر و مطالب مرتبط با این مفهوم می‌باشیم. واژه حقوق بشر را مانند بسیاری از واژه‌های سیاسی که دارای مفاهیمی مختلف می‌باشند، به اسانی نمی‌توان در مجادلات و چالشهای علمی و حتی گفتمان‌های فرهنگی به کار گرفت؛ زیرا در هر بار که این واژه توسط صاحب گفتار، مقاله و مولفی به کار می‌رود، ممکن است دارای ویژگی خاص و تعریف متمایزی باشد که احیاناً با مفهوم و تعریفی که مخاطب دارد، متفاوت تلقی شود.

بارزترین حالت این اشکال را می‌توان در مورد استفاده از واژه دموکراسی به وضوح مشاهده نمود، به ویژه اگر مناقشات و چالشهای علمی بر محور نفی و اثبات باشد؛ گاه به دست آوردن اختلاف نظر به رغم اختلاف ظاهری در نفی از یک طرف و اثبات از سوی دیگر خالی از اشکال نخواهد بود.

(انصاری، ۱۳۹۶).

در چنین مواردی برای این که مناقشات علمی و نقد و تحلیل از منطق استواری برخوردار باشد، باید واژه های کلیدی تعریف شوند تا زمینه هر نوع سوء تفاهم و پیش داوری ناشی از تفاوت و برداشتهای ذهنی شخصی بر طرف گردد و نفی و اثباتها در مناقشات بر روی مفاهیم شناخته شده انجام گیرد تا از این رهگذر، بسیاری از اختلاف های ناشی از تعاریف متفاوت، از میان برداشته شود .

مناقشات کنونی در مسائل حقوق بشر نشان می دهد بسیاری از اختلاف نظرها ناشی از دیدگاه های مختلف در مفاهیم می باشد؛ از همین رو، چالشها به جای رسیدن به توافق ها، به دامنه و عمق اختلاف ها می افزاید .

حقوق بشر؛ عبارت از مجموعه اصول پذیرفته شده ای است که از طبیعت انسان ناشی شده و ذاتی بشر تلقی می گردد. این تعریف که دارای سرشت فلسفی است و به ذات انسان به عنوان یک پدیده ذاتی و ثابت می نگرد، به نکاتی اشاره دارد که هر کدام در نوبه خود حائز اهمیت می باشد از آن جمله:

الف- بدیهی بودن حقوق بشر؛ به این معنی است که چون ذاتی است باید بی نیاز از استدلال باشد. بنابراین مسائلی از حقوق بشر که نظری و نیازمند به استدلال باشد از حوزه حقوق بشر به این معنی خارج خواهد بود .

هر نوع مناقشه و چالش در ذاتی بودن و بدیهی بودن اصلی در مورد حقوق بشر می تواند آن را از حوزه حقوق بشر خارج سازد. مسائل نظری حقوق بشر باید در حوزه قوانین عادی بر اساس استدلال ها و برداشتهای خاص قرار گیرد .

ب- اگر دکتربین را به مسائل نظری اختصاص دهیم که با نوعی گزینش منطقی و استدلالی و حتی مطالعه تطبیقی همراه می باشد، باید حقوق بشر را به لحاظی که گفته شد «غیر دکتربین» بنامیم که در اصول آن، هیچ گونه گزینشی امکان پذیر نمی باشد؛ زیرا که اختلاف نظری در آن وجود ندارد تا گزینه های متفاوتی مفروض گردد و صحیحترین و یا بهترین آنها انتخاب شود .

ج- ذاتی بودن حقوق بشر نسبت به انسان اصول آن را نه تنها از قلمرو نفی خارج می سازد حتی امکان اثبات و قانونگذاری درباره آن را نیز ناممکن می سازد. زیرا ذاتیات نه قابل نفی هستند و نه قابل اثبات و نه جعل و قراردادی. (عباسی، ۱۳۹۵).

مسائل ذاتی و تکوینی کلا از این مقوله اند؛ تاثیر دانش و علم در کشف مسئولیت ها و تکالیف یک نقش ذاتی و علمی است که حتی با

قانونگذاری نیز قابل نفی نمی باشد. (اخوان، ۱۳۹۰).

د- هر نوع توسعه و تضییق در اصول حقوق بشر، موجب تعریف جدیدی از انسان می گردد؛ زیرا ذاتیات انسان به معنی شناور بودن مفهوم انسان و امکان ارائه تعریف جدیدی از انسان را فراهم خواهد نمود .

ه- اطلاق واژه حقوق بر عناصر ذاتی و ذاتیات تشکیل دهنده انسان با مفاهیم شناخته شده دانش حقوق ، سازگار نمی باشد؛ زیرا حقوق، چه به معنی حقوق اولیه و اصول و یا به معنی قواعد حقوقی بر ذاتیات و امور تکوینی و عینی صادق نمی باشد؛ اصولاً حقوق، دارای مفهوم قرار دادی است و در قالب یک قرار داد عرفی و یا فرایند قوانین موضوعیه شکل می گیرد. . (عباسی، ۱۳۹۵).

در ارتباط با تعاریف دیگر در باب حقوق بشر می توان اینگونه بیان داشت که حقوق بشر؛ عبارت از مجموعه قواعد شناخته شده ای است که در رابطه با رشد شخصیت انسان ضروری بوده و دارای نقش حیاتی می باشد. در این تعریف با دید جامعه شناسانه به حقوق بشر نگریسته شده و محور اصلی در حقوق اساسی انسان، نیاز به رشد و تعالی شخصیت انسانی مورد نظر قرار گرفته است. (آقایی، ۱۳۷۶).

گروهی دیگر حقوق بشر را اینگونه بیان می کنند که حقوق بشر ؛ مجموعه ای از قواعد و اصول حمایتی است که افراد را در عرصه اجتماع و در برابر اقتدار دولت از تعرض مصون می دارد. (اعلایی، ۱۳۸۹).

این تعریف که سرشت لیبرالیستی دارد، بیشتر به منافع و حقوق فرد می اندیشد و بر آن است که حقوق فرد را در تزامن اجتماعی و در برابر قدرت دولت حفظ نماید. دید و انگیزه حمایتی در حقوق بشر موجب گردیده که احیاناً با تعبیر دیگری چون حقوق بشر دوستانه از حقوق بشر یاد شود. (جانوس؛ به نقل از شیرخانی، ۱۳۸۳).

بدین ترتیب، حقوق بشر مفهومی فراتر از حقوق طبیعی مقدس ، مسلم و غیره قابل انکار پیدا کند. بی گمان، این تعریف در مورد بسیاری از قوانین عادی که بشر دوستانه و در جهت حمایت افراد در برابر

مزاخمت ها و نیز در قبال اقتدار عالی دولت تصویب می شود صادق می باشد و مانند تعریف دوم، نوعی تفسیر موسع از حقوق بشر تلقی می گردد .

همچنین حقوق بشر را مجموعه ای از اصول و قواعد کلی بیان می کنند که به مثابه حقوق مدنی جهانی، حقوق اساسی ملت ها را چه در میان

خود و چه در میان مردم یک کشور برای تامین آزادی، صلح و عدالت در روابط دوستانه تضمین و تأمین نماید. (ممتاز، ۱۳۷۷).

«منتسکیو» در تقسیم بندی حقوق، حقوق بشر را حقوق مدنی دنیا نامیده است و به پیروی از آن مقدمه، اعلامیه جهانی حقوق بشر، ان را ارمان مشترک برای تمام مردم و کلیه ملل جهان شمرد. از همین رو، مساله حقوق بشر با دیدی جهان شمول در حوزه مسائل بین المللی و در دستور کار سازمان ملل متحد قرار گرفت. (قاضی، ۱۳۸۵).

حقوق بشر به این معنی، بی شک خاستگاه جدید غربی و جهانی دارد و انگیزه های ان را باید در فرایند پیروزی فاتحان در جنگ دوم جهانی جستجو نمود. بی جهت نیست که جهان سوم نه در تدوین اعلامیه حقوق بشر مشارکت و نه توفیق به کار بستن ان را به شکل غربی یافته است. در تعریفی دیگر حقوق بشر به عنوان مجموعه ای از اصول برخواسته از فطرت انسان که با دو ویژگی در عرصه زندگی او ظاهر گردیده است: نخست؛ نیازهای درون ذاتی و دوم؛ استعدادهای بیکران رشد و تعالی. ترکیبی از این دو عنصر که شاخص اصلی فطرت انسان است مجموعه ای از اصول و مقررات کلی را ایجاب می کند که از ان به حقوق بشر تعبیر می شود. (ذاکریان، ۱۳۸۱: ۶۶).

در این نگاه، مبنای حقوق بشر از یک سو، نیازها و خواسته های اولیه انسان و از سوی دیگر ضرورت های اولیه رشد و بالندگی او است. هر چند این تعریف، در حقیقت، تلفیقی از چند تعریف گذشته است، لکن برخواسته از نگاه خاصی است که اسلام در مورد انسان دارد و برای او فطرتی پاک و مستعد رشد تعالی قائل می باشد و فطرت بشری، بستر مناسبی برای تولد حقوق شایسته انسان است. (میر عباسی، ۱۳۸۷: ۱۱۴).

در این دیدگاه حقوق بشر دارای فرایند درون ذاتی است و از خاستگاه رشد شخصیت انسان سرچشمه می گیرد و همچون تعریف سوم به جایگاه فرد توجه دارد. لکن به صورت کلان و بر آمده از زمینه های موجود در فطرت انسان ارزیابی می نماید. (همان: ۱۱۵).

حقوق بشر هر چند بر اساس دیدگاه فطرت، بر آمده از مبانی فلسفی و سرچشمه های عینی ناشی از نوع موقت در هستی شناسی، است لکن خود مانند سایر قواعد حقوقی تابع مصالح و مفاسد اجتماعی و قابل طرح در قلمرو قرار داد می باشد و در این منظر تفاوتی با دیگر قواعد حقوق ندارد. (طهماسبی، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

۳- اشکال نقض سرزمینی حقوق بشر توسط دولتها

در این مبحث قصد داریم که به اشکال نقض حقوق بشر توسط دولت بپردازیم:

۳-۱- نقض حقوق بشر توسط قوای حکومتی

بارز ترین مصداق عمل دولت اعمالی است که ارگانهای آن دولت انجام می دهند. در حقیقت ارگانهای دولت مانند اعضای بدن یک انسان می باشند و بنابراین هیچ کس در انتساب اعمال آنها به دولت تردید ندارد تنها مشکلی که ممکن است در احراز مسوولیت دولت از این طریق بروز کند تردید درباره شمول عنوان ارگان دولت بر یک ارگان معین است. به منظور رفع هرگونه ابهام احتمالی در این مورد چنین بیان شده است که ارگان دولت شامل هر فرد یا نهادی است که مطابق حقوق داخلی دولت مورد نظر واجد چنین وصفی باشد. بر این اساس برای تعیین این که دولت هر کشور مسوولیت اعمال چه افراد و نهادهایی را بر عهده دارد باید به حقوق داخلی آن کشور مراجعه کرد .

به علاوه، همان طور که بند ۱ ماده ۴ منشور ملل متحد نیز تأکید می نماید موقعیتی که ارگان مزبور در سازمان دهی کلی آن دولت دارد رده عالی یا میانی و همچنین این مسأله که ارگان مورد نظر ارگان دولت مرکزی است یا یکی از واحدهای ایالتی و سرزمینی در انتساب اعمال آن به دولت به هیچ وجه مؤثر نیست. همچنین ارگان مزبور ممکن است هر نوع فعالیتی اعم از تقنینی اجرایی قضائی یا هر قسم فعالیت دیگری انجام دهد. در اینجا ابتدا به ترتیب شیوه های نقض حقوق بشر توسط هر یک از قوای سه گانه بررسی می شود و آن گاه بحثی نیز در خصوص نهادهای مرتبط با دولت که جزء ساختار رسمی آن نیستند ولی اعمال آنها از نظر بین المللی عمل دولت محسوب می شود، خواهیم داشت. (فیوضی، ۱۳۸۶)

۳-۲- نقض حقوق بشر توسط قوه قانونگذاری

قوه قانونگذاری ممکن است به دو صورت مثبت یا منفی و به عبارتی از طریق ارتکاب فعل یا ترک فعل، حقوق بشر را نقض کند. گاه به موجب قواعد عرفی یا معاهداتی مربوط به حقوق بشر، قوه مقننه دولتی مکلف می شود قوانین خاصی را به تصویب برساند. در این حالت اگر ظرف مدت قابل قبولی که گاه نیز به موجب قاعده مورد نظر دقیقاً تعیین شده است، قانون مورد نظر تصویب نشود، می توان گفت که دولت مرتکب نقض حقوق بشر شده و این نقض در نتیجه ترک فعل قوه مقننه به وقوع پیوسته است. برای نمونه بند (د) ماده ۲ کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض

نژادی دولتهای عضو را موظف می سازد که ابر حسب اوضاع و احوال موجود اعمال تبعیض نژادی از سوی هر فرد گروه یا سازمانی را ممنوع سازند. حال در صورتی که قوه قانونگذاری کشوری با وجود گذشت مدت زمان نسبتاً مدیدی هنوز چنین قانونی را تصویب نکرده باشد دولت آن کشور به خاطر نقض حقوق انسانی اتباعش مسوول شناخته خواهد شد هر چند در طول این مدت وقوع حتی یک مورد رفتار تبعیض آمیز در قلمرو آن کشور را نتوان اثبات نمود .

علاوه بر مواردی از این دست که تصویب قانون خاصی صریحاً از دولت ها خواسته می شود، در بسیاری از اسناد حقوق بشری معمولاً مقررہ ای کلی نیز وجود دارد که دولتهای طرف معاهده را مکلف می سازد در صورتی که قوانین موجود در نظام داخلی آنها برای اثر بخشیدن به حقوق مورد حمایت آن استاد کافی نباشد با توجه به روندهای پیش بینی شده در قوانین اساسی خویش و نیز با رعایت مقررات اسناد بین المللی مورد نظر اقدامات لازم را برای تصویب قوانین مورد نیاز و نسخ قوانین مغایر به عمل آورند. (واحدی، ۱۳۹۲).

در همین چارچوب در یک قضیه کمیته حقوق بشر نظر داد که دولت استرالیا به علت عدم نسخ بندهای (الف) و (ج) قسمت ۱۲۲ و قسمت ۱۲۳ مجموعه قوانین جزایی ایالت تاسمانی که عمل هم جنس گرایی خصوصی را جرم کیفری اعلام کرده بود، مرتکب نقض ماده ۱۷ میثاق حقوق مدنی - سیاسی شده است. کمیته اعلام می کند علیرغم آن که نویسنده شکایت هرگز از این جهت مورد تعقیب قرار نگرفته و اصولاً مقررات مورد بحث به مدت حدود یک دهه در هیچ مورد به اجرا در نیامده اند، «استمرار وجود آنها در مجموعه قوانین جزایی ایالت تاسمانی، مداوماً و مستقیماً مخل حریم خصوصی نویسنده شکایت می باشند.»

از سوی دیگر، تصویب هر نوع قانونی که مفاد آن مغایر تعهدات حقوق بشری دولت باشد نیز نقض حقوق بشر توسط دولت محسوب میشود و در حقیقت، فعل قوه قانون گذاری یک کشور موجب مسوولیت بین المللی دولت آن کشور خواهد شد. به عنوان مثال بند ۵ ماده ۶ میثاق حقوق مدنی - سیاسی «حکم به مجازات اعدام به خاطر جرایم ارتکاب یافته توسط افراد کم تر از ۱۸ سال نباید صادر گردد». (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۴)

بنابراین تصویب قانونی که سن بلوغ را به کم تر از ۱۸ سال کاهش دهد و در نتیجه، امکان اعدام افراد زیر ۱۸ سال را فراهم سازد، مغایر تعهد مذکور و نقض حقوق بشر خواهد بود .

۳-۳- نقض حقوق بشر توسط قوه مجریه

قوه مجریه به عنوان بارزترین نماد دولت، از طریق انجام اقدامات اجرایی، اتخاذ تصمیمات یا وضع آیین نامه و هم چنین از طریق ترک فعل

ممکن است حقوق بشر را نقض کند. به عنوان مثال، اعمال محدودیت بر چاپ و انتشار کتب و نشریات چنانچه به استناد قانون صورت نگرفته و به یکی از علل احصا شده در بند ۳ ماده ۱۹ میثاق حقوق مدنی-سیاسی ضرورت نداشته باشد، نقض حقوق بشر خواهد بود. به عنوان یک نمونه دیگر میتوان به ایجاد محدودیت های بی جهت برای داوطلب شدن افراد به منظور شرکت در انتخابات و اعمال تبعیض در این زمینه توسط نهادهای مسوول برگزاری انتخابات اشاره کرد. (حسینی نژاد، ۱۳۸۶).

۳-۴- قوه قضائیه و نقض حقوق بشر

امروزه قوه قضائیه نیز در کنار قوای مقننه و مجریه، بخش جدایی ناپذیر حاکمیت محسوب می شود و بنا بر این دولت در قبال تصمیمات و احکام صادره از دادگاههای کشور خود مسوولیت بین المللی دارد .

دیگر آن زمان گذشته است که دولتها به استناد استقلال قوه قضائیه، خود را از اعمال آن مبرا می دانستند و هیچ گونه مسولیتی را در قبال اقدامات این قوه نمی پذیرفتند. هر چند حقیقت این است که در برخی از کشورها این استقلال یا به عبارت بهتر عدم پاسخگویی قوه قضائیه در برابر سایر قوا واقعاً وجود دارد، ولی به هر حال چنین معضلی در حقوق داخلی نمی تواند مستندی برای گریز از مسوولیت بین المللی دولت ها باشد، به ویژه اگر توجه کنیم که در مورد برخی از شاخه های حقوق بین الملل از جمله قواعد ناظر بر حقوق بشر، نقش دادگاه ها از هر مرجع دیگری مهم تر است و اصولاً مسوولیت اجرای بسیاری از این قواعد مستقیماً یا دست کم تا حد زیادی بر عهده دادگاه های داخلی می باشد. (حسینی نژاد، ۱۳۸۶)

یکی از شایع ترین شیوه های نقض حقوق بشر توسط دادگاه های داخلی، به عدم رعایت موازین پیش بینی شده برای دادرسی عادلانه در اسناد بین المللی بیان کننده حقوق بشر مربوط می شود. مهم ترین مقررہ بین المللی در این مورد، ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی-سیاسی است که نکات متعددی را در بر دارد. با تحلیل این ماده در پرتو رویه بین المللی و به خصوص نظرات کمیته حقوق بشر می توان از جمله به موارد ذیل اشاره کرد :

بند ۱ ماده ۱۴ :

-تساوی طرفین در برابر دادگاه بر این اساس اعمال هر نوع تبعیض میان طرفین محاکمه توسط دادگاه های یک کشور اعم از این که بر مبنای زبان، مذهب، نژاد رنگ، جنس، عقاید سیاسی یا سایر عقاید، موقعیت شغلی یا اجتماعی یا هر وضعیت دیگری صورت گیرد، نقض حقوق بشر

توسط دولت آن کشور خواهد بود .

-تساوی سلاح ها که به معنی در اختیار گذاشتن امکانات و فرصتهای برابر برای طرفین است .

در این ارتباط، قضیه رابینسون علیه جامائیکا جالب توجه به نظر می رسد. در این قضیه درخواست استمهال نویسنده شکایت برای فراهم کردن امکان برخورداری از نمایندگی حقوقی از سوی قاضی دادگاه رد شد و «آن هم در حالی که در همین پرونده قبلاً چندین بار هنگامی که شهود دادستان در دسترس یا آماده نبودند دستور استمهال صادر شده بود». کمیته این روند را «به علت عدم تساوی سلاح های طرفین» نقض بند ۱ ماده ۱۴ میثاق تلقی کرد .

در مورد رسیدگی های غیر کیفری تضمین «رسیدگی یا استماع عادلانه» ، ضروری دانسته شده است. کمیته حقوق بشر این تضمین را شامل مواردی می داند از قبیل «تساوی سلاح ها، ممنوعیت تغییر حکم سابق بدون درخواست طرفین به ابتکار دادگاه و به ضرر یکی از آنها و نیز فرایند دادرسی سریع». هم چنین عدم رعایت دو شرط کلی «علنی بودن دادگاه» و «انتشار حکم» به جز در موارد استثنایی پیش بینی شده در بند ۱ ماده ۱۴ میثاق نقض حقوق بشر خواهد بود. (اعلایی، ۱۳۸)

۳-۵- نهادهای مرتبط با دولت

«قابلیت انتساب اعمال به دولت ها به اقدامات ارگانهایی که رسماً توسط قانون داخلی مورد شناسایی قرار گرفته باشند محدود نمی شود چرا که در این صورت دولت میتواند به صرف استناد به قانون داخلی خود از مسوولیت به موجب حقوق بین الملل شانه خالی کند». در حقیقت دولت ها به طور روز افزونی تمایل دارند که علاوه بر قوای حکومتی نهادهای دیگری را نیز برای انجام برخی فعالیت های مورد نظرشان به وجود آورند. ویژگی این گونه نهادها این است که ضمن آن که «برای انجام تکالیف خاصی در جهت نفع جامعه ضرورت دارند» و ممکن است نظام حقوق داخلی به برخی از آنها «به میزان معینی اختیار اعمال عناصر خاصی از اقتدارات دولتی را که بیشتر از طبیعت اجرایی یا قانونگذاری برخوردارند، داده باشد» اما در عین حال «از دیدگاه قانون سازمان دهی و شخصیت خاص خود را که مجزا از سازمان دهی و شخصیت دولت است دارا میباشد». در نتیجه همین ویژگی دوگانه، انتساب یا عدم انتساب اعمال این قبیل نهادها به دولت مورد تردید قرار میگیرد و بنابراین، دولتها اغلب برای ارتکاب اعمالی که مایل نیستند در صحنه بین المللی آشکارا به آنها منتسب گردد، از چنین ابزارهایی استفاده می کنند هر چند که پیش بینی چنین نهادهایی در نظام حقوقی یک کشور لزوماً به معنی گرایش به سو استفاده از آنها نمی باشد و بعضاً ضرورتهای اجتناب ناپذیری

برای این امر وجود دارد .

به منظور تعیین تکلیف در خصوص چنین مواردی بود که بند ۲ ماده ۷ طرح سابق کمیسیون حقوق بین الملل مقرر می داشت: «عمل رکن نهادهای که بخشی از ساختار رسمی دولت یا یک نهاد حکومتی سرزمینی نیست اما به موجب قانون داخلی آن دولت اختیار یافته که عناصری از اقتدار دولت را اعمال کند، به موجب حقوق بین الملل عمل آن دولت محسوب است مشروط بر این که رکن مزبور در مسأله مورد بحث در مقام چنین ارگانی عمل کرده باشد». (آل حبیب، ۱۳۸۰)

اما همان طور که خود کمیسیون نیز اذعان دارد «تعیین معیاری برای تشخیص این گونه نهادها آسان نیست، چرا که نهادهای مورد بحث در زمینه خصوصیات اموری که در حوزه فعالیت آنها قرار می گیرد و گاهی در مورد رژیم های حاکم بر آنها عمیقاً متفاوتند». به منظور حل این مسأله ک.ج.ب پس از بررسی معیارهای مختلف نهایتاً به این نتیجه می رسد که «مناسب ترین راه حل توجه به ویژگی واقعی مشترک همه این نهادهاست می باشد. این ویژگی عبارت است از این که همه این نهادها ولو به صورت استثنایی و در یک چهارچوب معین - اختیار اعمال کار کردهای خاصی را یافته اند که مشابه کار کرد هایی است که قاعداً توسط ارگان های دولت انجام می گیرند.»

بنابراین، مواردی از قبیل این که «با توجه به ملاکهای پیش بینی شده در یک نظام حقوقی معین نهاد خاصی جزء نهادهای خصوصی یا عمومی طبقه بندی میشود، میزان مشارکت دولت در سرمایه نهاد مزبور یا به بیان کلی در اموال آن و این مسأله که نهاد مورد نظر تحت کنترل دولت قرار دارد یا خیر و در صورت وجود چنین کنترلی میزان آن تا چه حد است و نظایر آن معیارهای تعیین کننده ای محسوب نمی شوند». البته در این مورد که «اعمالی که قاعداً توسط دولت انجام می شوند» چه اعمالی هستند، رویه های مختلفی وجود دارد و این مسأله همواره یکی از عوامل مهم تنش در جامعه بین المللی محسوب می شده است. (ابراهیمی، ۱۳۹۰)

در تصمیمات قضائی بین المللی و رویه دولتها موارد اندکی را در خصوص انتساب اعمال این قبیل نهادها به دولت میتوان مشاهده کرد. خود کمیسیون به عنوان نمونه به «یک رکن شرکت راه آهن که برخی از اختیارات پلیس به آن واگذار شده است» اشاره میکند و تأکید می نماید که «عمل چنین رکنی عمل دولت محسوب است» چرا که اعمال اختیارات پلیسی یکی از روشن ترین مصداق های اعمال حاکمیت دولت می باشد .

به همین ترتیب در نظام داخلی ایران، اگر پلیس شهرداری که پس از کسب مجوز از کمیسیون ماده ۱۰۰ می تواند نسبت به تخریب

ساختمانهای بدون پروانه اقدام نماید در هنگام انجام عملیات مذکور مرتکب نقض حقوق بشر شود عمل مزبور به دولت ایران قابل انتساب خواهد بود. همچنین اگر «مأمورین نیروی مقاومت بسیج سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که به موجب قوانین خاص و در محدوده وظایف محوله، ضابط دادگستری محسوب می شوند» در هنگام انجام وظیفه به عنوان ضابط دادگستری مثلاً مرتکب بازداشت غیر قانونی کسی شوند عمل آنها منتسب به دولت ایران بوده و می تواند موجب مسؤولیت بین المللی دولت شود .

۳-۶- نقض های فرا سرزمینی حقوق بشر

یکی از مهم ترین تناقض هایی که در حقوق بین الملل بشر معاصر وجود دارد این است که علیرغم آرمان جهان شمولی حقوق بشر مسؤولیت دولتها در قبال نقض قواعد مزبور همچنان به سرزمین آنها محدود می شود. در حقیقت نتیجه اجرای کامل قواعد کنونی حقوق بین الملل بشر در بهترین و آرمانی ترین صورت ممکن این خواهد بود که هر دولت صرفاً به خاطر نقضهای حقوق بشری که در سرزمینش واقع می شوند مسؤول شناخته شود. به دیگر سخن حتی همین ساز و کارهای محدود فعلی نیز هنگامی که یک دولت خارج از سرزمین خود حقوق انسانی افراد را نقض میکند به کار نمی آیند. نتیجه تناقض مورد بحث این است که ظاهراً یک دولت در سطح بین المللی میتواند اعمالی را انجام دهد که از انجام آنها در عرصه داخلی ممنوع می باشد .

این تناقض هنگامی آشکار تر میشود که توجه کنیم که اگر یک دولت در قلمرو خود تعهداتی را که به موجب قواعد حقوق بشر در قبال اتباعش بر عهده گرفته است نقض کند، مثلاً به طور گسترده و سازمان یافته آنها را تحت شکنجه قرار دهد می توان امیدوار بود که دستکم در تئوری مسؤولیت بین المللی آن دولت قابل طرح است. (شایگان ۱۳۸۶) اما سوال این است که اگر همین دولت اقدام مزبور را هنگامی که تبعه مورد نظر خارج از سرزمین خود به سر می برد انجام دهد آیا باز هم میتوان مسؤولیت بین المللی آن را مطرح کرد؟ به عبارت دیگر، آیا حمایت اسناد بین المللی حقوق بشر با خارج شدن از قلمرو سرزمینی دول متعاهد پایان می پذیرد و اصولاً قلمرو اجرای این اسناد چگونه است و بر اساس چه قواعدی تعیین می شود؟

سوالات دیگری نیز ممکن است در این زمینه مطرح شود مثلاً هنگامی که یک سرزمین به جهانی نظیر مخاصمه مسلحانه یا اشغال نظامی، تحت کنترل دولتی غیر از دولتی قرار می گیرد که قانوناً در آن سرزمین حق اعمال حاکمیت دارد، آیا میتوان از اعمال قواعد حقوق بشر سخن گفت و در صورت مثبت بودن پاسخ ملاک تعیین قواعد مزبور چیست؟ آیا باید تعهدات حقوق بشری دولت متصرف ملاک باشد یا تعهدات دولت صاحب

سرزمین .

از سوی دیگر، اگر دولتی خود مستقیماً مرتکب نقض حقوق بشر نشود بلکه از طرق مختلف به یک دولت دیگر در نقض حقوق انسانی اتباعش مساعدت نماید، آیا نمی توان دولت کمک کننده را به لحاظ بین المللی مسوول دانست؟ (ابراهیمی، ۱۳۹۰)

۳-۷- کمک و مساعدت به یک دولت دیگر در نقض حقوق بشر

امروزه روابط بین المللی به قدری پیچیده شده است که به جرات میتوان گفت هیچ دولتی قادر نیست بدون برخورداری از کمک و مساعدت دولتهای دیگر به تمشیت امور و اعمال حاکمیت خود بپردازد .

در این میان متأسفانه موارد کمک به نقض حقوق بین الملل و از جمله نقض حقوق انسانی افراد روز به روز در حال افزایش است. کم نیستند دولتهایی که به طرق گوناگون اسباب و وسایل نقض حقوق بشر را در اختیار دولتهای دیگر قرار می دهند بدون این که بتوان از این حیث آنها را به لحاظ بین المللی مسوول شناخت بنابراین کاملاً ضرورت دارد که محتوای حقوق مسوولیت دولت به طور کلی و مفاد اسناد بیان کننده حقوق بشر به طور خاص بررسی شوند تا بتوان به راه حلهای موجود در این خصوص دست یافت. (شایگان، ۱۳۸۲)

موضوع تفاوت ماهوی «کمک و مساعدت» یک دولت دیگر برای نقض حقوق بین الملل با ارتکاب خود تخلف از همان آغاز تهیه پیش نویس مواد مربوط به مسوولیت دولت مورد توجه ک ح ب قرار داشته است. کمیسیون در تبیین این تفاوت می گوید: «عمل تخلف آمیز مشارکت از طریق معاونت ضرورتاً از ماهیتی مشابه با عمل متخلفانه بین المللی اصلی مربوطه برخوردار نیست. برای مثال، عمل دولتی که به منظور تسهیل ارتکاب نسل کشی یا تجاوز توسط دولت دیگر برای آن دولت سلاح و تجهیزات فراهم می کند را نمی توان لزوماً و در همه موارد تحت عنوان نسل کشی یا تجاوز توصیف کرد». (شایگان، ۱۳۸۲)

سر انجام و پس از طی فراز و نشیبهای فراوان ماده ۱۶ طرح نهایی بدین شکل به مسأله پرداخته است :

دولتی که به یک دولت دیگر کمک یا مساعدت میکند تا دولت اخیر مرتکب یک عمل متخلفانه بین المللی شود از نظر بین المللی مسوول خواهد بود اگر

الف. آن عمل را با اطلاع از اوضاع و احوال عمل متخلفانه بین المللی انجام داده باشد و

ب. چنانچه عمل مزبور توسط خود آن دولت انجام میشد نیز یک عمل متخلفانه بین المللی محسوب می گردید .

این ماده قلمرو مسوولیت دولت در قبال کمک و مساعدت را از سه جهت محدود ساخته است:

نخست آن که رکن یا نهاد دولتی که کمک یا مساعدت را فراهم میکند باید از اوضاع و احوالی که عمل دولت دریافت کننده کمک را از نظر بین المللی متخلفانه می سازد آگاه باشد. دوم آن که کمک یا مساعدت باید با هدف تسهیل ارتکاب عمل مزبور صورت گیرد و عملاً نیز باید چنین شود. (مومنی، ۱۳۹۲)

اما شرط سوم مسوول شناختن دولت به خاطر فراهم نمودن کمک یا مساعدت برای نقض حقوق بین الملل توسط یک دولت دیگر است که عملی که در اثر این کمک یا مساعدت صورت میگیرد باید به گونه ای باشد که اگر توسط خود دولت کمک کننده نیز ارتکاب می یافت متخلفانه محسوب می شد. (نواده چی، ۱۳۹۳)

از سوی دیگر باید توجه داشت که کمک و مساعدت به نقض حقوق بین الملل دارای درجات مختلفی میباشد و طیف گسترده ای را از کمک مالی و فروش تسلیحات نظامی تا کنترل مطلق و موثر در بر می گیرد. شاید به همین جهت و به منظور تحت شمول قرار دادن همین درجات مختلف بود که مفهوم «هدایت و کنترل» وارد طرح مواد مسوولیت دولت گردید .

اما در موضوع خاص کمک و مساعدت به نقض حقوق بشر در عرصه های داخلی شاهد اقدامات امیدوار کننده ای هستیم. به گونه ای که بسیاری از کشورها «اکنون در قوانین داخلی خود دارای مقرراتی هستند که کمکهای اقتصادی و امنیتی را به کشورهایی که مرتکب نقض حقوق بشر می شوند ممنوع یا سازد.

به عنوان مثال می توان به ماده ۵۰۲ (ب) قانون کمکهای خارجی ایالات متحده آمریکا اشاره کرد که مقرر می دارد: «غیر از مواردی که در همین ماده مصرح است هیچ گونه کمک امنیتی را نمی توان در اختیار کشوری قرار داد که دولت آن در یک الگوی مستمر از نقض فاحش قواعد شناخته شده بین المللی حقوق بشر در گیر است». البته به نظر می رسد که اجرای این قانون در ایالات محدود متحده با مشکل مواجه باشد چرا که مصر و اسرائیل که هر دو از بزرگ ترین دریافت کنندگان کمک از آمریکا هستند، شدیداً در گیر شکنجه و نقض حقوق بشر می باشند.)

طهماسبی، ۱۳۸۸)

در سطح اتحادیه اروپا نیز اخیراً تحولاتی در زمینه اعمال نظارت و کنترل بر صدور اسلحه و سایر تجهیزات که ممکن است در نقض حقوق بشر مورد استفاده قرار گیرند به کشورهایی که در این خصوص سابقه دارند صورت گرفته است.

متأسفانه در اسناد بین المللی حقوق بشر هیچ قاعده ای در این زمینه پیش بینی نشده است و لذا برای تعیین حدود و شرایط مسوولیت دولتی که به انحاء مختلف به نقض حقوق بشر توسط یک دولت دیگر کمک یا مساعدت می نماید باید به همان قواعد عام مسوولیت دولت مراجعه کرد. البته در خصوص کمک و مساعدت به ارتکاب شکنجه شاید بتوان با استناد به ماده (۱)۱ کنوانسیون منع شکنجه به راه حلی دست یافت. بر اساس مقرر مزبور «هر یک از مقامات عمومی با هر شخصی که در یک سمت رسمی عمل می کند ممکن است از طریق ایراد مستقیم صدمه یا تحریک رضایت داشتن یا موافقت ضمنی»، مرتکب شکنجه شود.

بنابراین میتوان گفت وقتی کشوری به یک دولت دیگر ابزار شکنجه می فروشد یا به آن کمک امنیتی می کند و کمک مالی در اختیار آن قرار میدهد در حالی که می داند دست کم قسمتی از این کمک در راه شکنجه افراد مصرف خواهد شد در حقیقت ارتکاب شکنجه توسط دولت مزبور را تحری (طهماسبی، ۱۳۸۸) کرده به آن رضایت داده یا با آن موافقت ضمنی داشته است. البته برای اثبات صحت این استدلال باید به رویه کمیته منع شکنجه مراجعه شود. ولی حتی اگر بتوان از این مقرر چنین چیزی را استنباط کرد باز هم نوعی گسترش مفهوم مباشرت به شکنجه خواهد بود نه وضع قاعده در خصوص کمک و مساعدت.

در هر حال به نظر می رسد که با توجه به اهمیت جلوگیری از وقوع هر قسم نقض حقوق بشر و بستن راههای سو استفاده ضرورت دارد ضمن اسناد بین المللی حقوق بشر در زمینه مسوولیت دولت هایی که به نقض حقوق مورد حمایت این اسناد کمک و مساعدت می نمایند قواعدی پیش بینی شود. هم چنین می توان در متن مواد مربوط به مسوولیت دولت با در نظر داشتن ویژگیهای خاص قواعد حقوق بشری مقررات متناسبی در ارتباط با مسوولیت دولت کمک کننده وضع کرد.

۴- اجرای فرا سرزمینی اسناد بین المللی حقوق بشر

از بررسی متن اسناد بیان کننده حقوق بشر نمی توان به هیچ قاعده کلی و مشخصی در خصوص اعمال فرا سرزمینی حقوق بین الملل بشر دست یافت. لذا برای رسیدن به پاسخی در این زمینه باید مفاد هر سند به طور جداگانه مورد بررسی قرار گیرند و در هر مورد به معنای عادی هر سند

در سیاق آن و در پرتو هدف و موضوع آن توجه شود و در صورت نیاز کارهای مقدماتی سند و رویه دولت ها نیز در ادامه مورد استفاده قرار گیرند یعنی به طور خلاصه ابزارهای استاندارد برای تفسیر معاهدات. (رنجبریان، ۱۳۸۸)

اسناد بین المللی حقوق بشر را با توجه به موضعی که در خصوص بحث حاضر اتخاذ کرده اند می توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: دسته نخست شامل اسنادی میشود که قاعده ای در آنها وجود دارد که با تفسیر آن می توان به پاسخی هر چند غیر قطعی برای این مسأله دست یافت اما دسته دوم اسنادی هستند که در متن آنها هیچ قاعده ای که به نحوی به موضوع مرتبط باشد وجود ندارد و بنابراین برای روشن شدن این مطلب که آیا تعهدات ناشی از اسناد مزبور جنبه فراسرزمینی دارند یا خیر باید به حقوق بین الملل عرفی، رویه دولت ها و احتمالاً رویه نهادهای بین المللی مراجعه شود. و از حوصله این مقاله خارج است.

مسئولیت دولت به خاطر نقض فاحش تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین الملل عام

پذیرش مفهوم «جرم بین المللی» یا «نقض فاحش تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین الملل عام» در حقیقت انعکاس سلسله مراتب موجود میان قواعد اولیه حقوق بین الملل در قواعد ثانوی مربوط به مسئولیت است. به عبارت روشن تر «جامعه بین المللی در هر زمان، پاره ای ارزشها یا منافع را به عنوان ارزشها و منافع مشترک می پذیرد (در مورد حفظ صلح و امنیت بین المللی در منشور ملل متحد چنین کرد) و این ارزشها و منافع مشترک را با حمایت حقوقی بیشتر از طریق در نظر گرفتن پیامدهای شدیدتر برای نقض قواعدی که از ارزش های مزبور حمایت میکنند حفظ می نماید. در نتیجه، یک تمایز و تفاوت بنیادین در کار کرد قواعد حقوق بین الملل به وجود می آید و سلسله مراتب معینی میان قواعد مزبور شکل می گیرد.

۵- دامنه مفهوم نقض فاحش تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین الملل عام

با تحلیل ماده ۴۰ طرح نهایی کمیسیون حقوق بشر و نیز با توجه به ماده ۱۹ طرح سابق و شرح های متعدد کمیسیون در خصوص این مفهوم مشخص میشود که برای اعمال سیستم مسئولیت مشدد یا احراز مسئولیت بین المللی حاصل از نقض تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین الملل عام توسط یک دولت حصول دو شرط لازم است: نخست آن که تعهد مزبور برای جامعه بین المللی دولت ها در کل از اهمیت اساسی برخوردار باشد (ماده ۱۹) یا چنان که در ماده ۴۰ طرح نهایی آمده از قواعد آمره حقوق بین الملل عام ناشی گردد و دوم آن که نقض مزبور به صورت یک انقض فاحش انجام پذیرد. خود کمیسیون در شرح خود بر ماده ۴۰ در این باره می نویسد: «ماده ۴۰ به منظور تفکیک نقض، فاحش

تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین الملل عام از سایر اقسام نقض دو معیار را ایجاد میکند. معیار نخست به ویژگی تعهد نقض شده مربوط می شود. معیار دوم مستلزم شدت نقض است که باید از طبیعت جدی برخوردار باشد.

بنابراین، هر گونه نقض غیر جدی یک تعهد با اهمیت اساسی با یک قاعده آمره و نیز هر گونه نقض فاحش تعهدی که از اهمیت اساسی برخوردار نیست یا از یک قاعده آمره حقوق بین الملل عام ناشی نشده است در چارچوب پیش بینی شده در ماده ۴۰ فعلی (۱۹ سابق) قرار نمی گیرد. (پورباقرانی، ۱۳۹۲)

۶- شرط مربوط به ویژگی نقض فاحش تعهدات

تعهدات عام الشمول نسبت به دو دسته دیگر قلمرو وسیع تری دارند که به خوبی تعهدات ناشی از قواعد حمایت کننده از منافع بنیادین جامعه بین - المللی (قواعد آمره) را در بر می گیرد. مسلماً این قسم از تعهدات مستلزم رفتار ویژه ای هستند اما این رفتار ضرورتاً با عکس العمل ناشی از وجود سلسله مراتب میان قواعد منطبق نیست .

اما در خصوص ارتباط میان تعهدات ناشی از قواعد آمره و تعهداتی که نقض آنها بنا به نظر تدوین کنندگان ماده ۱۹ موجب تحقق جرم بین المللی می شد نظرات مختلفی ابراز شده است. (پلاوسکی، ۱۳۹۴)

برخی از حقوق دانان معتقدند که تعهدات ناشی از قواعد آمره نسبت به تعهدات دسته اخیر، قلمرو وسیع تری دارند. آنان برای اثبات ادعای خود به شرح کمیسیون بر ماده ۱۹ استناد می کنند که به موجب آن: «محدوده تعهدات بین المللی که هیچ گونه استثنایی نمی پذیرند، بسیار وسیع تر از قلمرو تعهداتی است که نقض آنها ضرورتاً یک جرم بین المللی محسوب می شود.»

بنابراین، از نظر این عده، ک. ج. ب. با حذف جرم بین المللی و جایگزین کردن آن با مفهوم نقض فاحش قواعد آمره، قلمرو اعمال مسوولیت مشدد را گسترش داده است .

در مقابل، گروه دیگری از نویسندگان با تفکیک قواعد آمره به قواعد آمره ماهوی و شکلی، کوشیده اند ثابت کنند که قلمرو قواعد آمره ماهوی با قلمرو تعهداتی که نقض آنها از نظر ک. ج. ب. ۱۹۷۶ جرم محسوب می شد یکسان است. در نهایت، گفته شده است که کمیسیون حقوق بین الملل در سال ۱۹۷۶ به دلایل سیاسی و برای رعایت احتیاط از تصدیق این که تعهدات موضوع ماده ۱۹ همان تعهدات ناشی از قواعد آمره

هستند، خودداری کرد. احتمالاً پروفسور آگو و اعضای کمیسیون از آن بیم داشتند که تأیید بی پرده این مطلب که یک جرم، معادل نقض یک قاعده آمره است مانع پذیرش گسترده مفهوم جرم شود چرا که در آن ایام در برخی محافل و از سوی برخی کشورها از قبیل فرانسه، مخالفتها و اعتراضات جدی با قاعده آمره وجود داشت. اما با از میان رفتن این مخالفتها و پذیرش عمومی جایگاه قواعد آمره در میان سایر قواعد حقوق بین الملل، ابهام موجود در تعریف جرم از بین رفته و مفهوم نقض فاحش قواعد آمره صریحاً در ط.م.م. جای گرفته است. (خالقی، ۱۳۹۴).

۷- شرط مربوط به طبیعت نقض (نقض فاحش)

در ارتباط با معیار جدی بودن بند ۲ از ماده ۴۰ منشور ملل متحد مقرر می دارد: «نقض چنین تعهدی جدی خواهد بود اگر متضمن تخطی شدید و سازمان یافته دولت مسوول از ایفای تعهد مزبور باشد». بنابراین نقض مورد نظر باید در حجم زیاد آشکار مستمر و سیستماتیک (سازمان یافته و عمدی) باشد و در ابعاد وسیع صورت گیرد تا بتوان به آن عنوان نقض فاحش اطلاق کرد .

مسأله ای که در این جا پیش می آید این است که برخی اعمال از جمله تجاوز و نسل کشی، ضرورتاً مفهوم نقض فاحش را در ذات خود دارند و لذا در مورد آنها فرض نقض غیر جدی، قابل تصور نیست. به همین جهت، پاره ای از نویسندگان میان نقض هایی که متضمن «شدت ذاتی یا ماهوی» هستند و نقض هایی که مستلزم «شدت عرضی یا تابع اوضاع و احوال» می باشند قائل به تفکیک شده و حصول شرط جدی بودن نقض را فقط در مورد دسته اخیر لازم می دانند. بر طبق نظر پروفسور آگو تجاوز، فی نفسه یک نقض ذاتاً جدی است که همیشه جرم محسوب میشود . در حالی که نقض های مربوط به حقوق بشر برای این که به آستانه اعمال سیستم مسوولیت مشدد برسند باید در مورد مطروحه به طور خاص شدید باشند (شدت عرضی یا تابع اوضاع و احوال). (آرتور، ۱۳۹۷)

۸- صلاحیت استناد به مسوولیت دولت

اکنون میخواهیم به این پرسش بپردازیم که چه نهادهایی حق دارند به مسوولیت بین المللی دولتی که مرتکب نقض حقوق بشر شده است، استناد نمایند. این موضوع، به ویژه در آن قسمت که به استناد به مسوولیت ناشی از نقض قواعد آمره حقوق بین الملل مربوط می شود، از جمله مسائل بحث انگیز حقوق مسوولیت دولت است.

بر طبق یک قاعده کلی، هر تابع حقوق بین الملل که در اثر نقض یکی از قواعد الزام آور حقوق بین الملل توسط یک دولت به نوعی متحمل زیان

شود، می‌تواند به مسئولیت بین‌المللی آن دولت استناد نماید .

نخستین نتیجه اعمال این قاعده در خصوص نقض قواعد حقوق بشر این است که افراد به عنوان منتفعان اصلی و اولیه قواعد حقوق بشر باید بتوانند مسئولیت دولتی را که با عدم رعایت تعهدات خود به موجب قواعد مزبور به حقوق و آزادی‌های بنیادین آنها لطمه زده است، مورد استناد قرار دهند. اما این امر در وضعیت فعلی نظام حقوق بین‌الملل به صورت نسبی و در چارچوب مکانیسم‌های خاص پیش‌بینی شده در اسناد تضمین‌کننده حقوق بشر امکان‌پذیر است. (ابراهیمی، ۱۳۹۰)

نتیجه دیگر قاعده ذکر شده این است که هر دولتی که مدعی نقض تعهدی باشد که ماهیتاً به نفع آن برقرار است، حق استناد به مسئولیت دولت متخلف را دارد. کمیته حقوق بشر در این باره می‌گوید: «هر چند چنین تعبیر شده که ماده ۲ میثاق به تعهدات دولت عضو در قبال افراد به عنوان صاحبان حقوق پیش‌بینی شده در آن مربوط می‌شود، هر دولت عضو در اجرای تعهدات مندرج در میثاق توسط سایر دولت‌های عضو منفعت حقوقی دارد. این امر از این حقیقت ناشی می‌شود که قواعد مربوط به حقوق اساسی انسان، تعهدات عام‌الشمول هستند و چنان که در پاراگراف چهارم مقدماتی میثاق اشاره شده است، تعهدی به موجب منشور ملل متحد به منظور افزایش احترام جهانی و رعایت حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین وجود دارد. از این گذشته، بعد قراردادی معاهده متضمن این مطلب است که هر دولت عضو معاهده در قبال هر یک از دولت‌های عضو دیگر موظف به رعایت تکالیف خود به موجب معاهده می‌باشد. (شریعت باقری، ۱۳۹۳)

چنان‌که در نظریه کمیته اشاره شده است، منظور از منفعت، منفعت حقوقی می‌باشد. بنابراین، هنگامی که یک تعهد حقوق بشری که از قاعده آمره سرچشمه می‌گیرد، نقض می‌شود، تمام دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی دولت ذی‌نفع محسوب می‌شوند. زیرا در بیشتر موارد، نقض تعهدی که از یک قاعده آمره حقوق بین‌الملل ناشی می‌شود، به ایجاد صدمه مادی که متوجه اکثر دولت‌ها شده باشد، نمی‌انجامد و منفعت دولت‌های مزبور در استناد به مسئولیت، دقیقاً ناشی از نقض یک تعهد آمره می‌باشد. از سوی دیگر، هر دولتی که تعهد موجود در برابر آن نقض شده باشد، به نوعی متحمل زیان شده و لذا حق استناد به مسئولیت را خواهد داشت. (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۴)

با این حال، در راه مفید و مؤثر بودن استناد به مسئولیت در قبال نقض حقوق بشر توسط دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی، موانع متعددی وجود دارد. برخی از این موانع توسط خود طرح ک.ج.ب. و حتی ماده ۴۸ ایجاد شده است. علاوه بر این، به نظر نمی‌رسد که این امر در رویه دولت‌ها سابقه چندانی داشته باشد. در حقیقت، کمیسیون در این زمینه حقوق بین‌الملل را تدوین نکرده، بلکه به توسعه آن پرداخته است که این می‌تواند به خودی خود مشکلاتی را پدید آورد. این موضوع به‌ویژه در مورد برخورد با نقض حقوق بشر توسط دولت‌ها مصداق دارد. آنچه تا کنون

در سطح بین‌المللی وجود داشته، بیشتر در حد درخواست گروهی از دولت‌ها از دولت‌های دیگر برای توجه بیشتر به تعهدات حقوق بشری خود و اجتناب از رفتارهای مغایر با تعهداتی است که به موجب حقوق بین‌الملل عام، منشور ملل متحد یا سایر معاهدات چندجانبه پذیرفته شده‌اند(مومنی، ۱۳۹۲).

پس از بحث‌هایی که در گفتار پیشین مطرح شد، به این نتیجه رسیدیم که طرح نهایی کمیسیون حقوق بین‌الملل با عدم پیش‌بینی فرایند خاصی در چارچوب مکانیسم‌های ملل متحد، عملاً نقش اساسی را در استناد به مسوولیت ناشی از نقض تعهدات عام حقوق بشر، به دولت‌هایی سپرده است که در مقام ذی‌نفع به مسوولیت بین‌المللی دولتی که تعهدات موجود در برابر جامعه بین‌المللی را نقض کرده است، استناد می‌کنند.

۹- شرایط استناد به مسوولیت دولتها

بند ۳ ماده ۴۸ در مقام تعیین این که برای استناد به مسوولیت دولتی که یک تعهد موجود در برابر جامعه بین‌المللی را نقض کرده است، هر یک از دولت‌ها چه شرایطی را باید لحاظ نمایند، مقرر میدارد که شرایط پیش‌بینی شده در مواد ۴۳، ۴۴ و ۴۵ برای استناد به مسوولیت توسط یک دولت زیان‌دیده، باید در این مورد نیز رعایت شود. اکنون به بررسی اعمال هر یک از این مواد در ارتباط با استناد به مسوولیت در قبال نقض تعهدات عام‌الشمول حقوق بشر می‌پردازیم:

۹-۱- اعلام ادعا

به موجب بند ۱ ماده ۴۳ منشور ملل متحد دولت زیان‌دیده‌ای که به مسوولیت یک دولت دیگر استناد می‌کند، باید ادعای خود را به اطلاع آن دولت برساند. در ضمن طرح ادعای مزبور، چنان که در بند ۲ این ماده پیش‌بینی شده، دولتی که به مسوولیت استناد می‌کند می‌تواند مشخص کند که دولت مسوول به منظور متوقف کردن عمل متخلفانه، اگر مستمر باشد، چه رفتاری را باید اتخاذ نماید. هم‌چنین دولت مزبور می‌تواند هر قسم از جبران خسارت را که باید صورت گیرد تعیین کند.

این حقیقت که هر دولتی می‌تواند مکانیسم استناد به مسوولیت دولتی را که مرتکب نقض یک تعهد عام‌الشمول بین‌المللی شده است به جریان اندازد، ممکن است خطر طرح ادعاهای متناقض را به دنبال داشته باشد. به علاوه چنان که کنوانسیون حقوق بشر در تفسیر خود بیان می‌

کند، فرایند خاصی که برای اعلام ادعا ضرورت دارد برای دولت مسؤول الزام آور نیست و این امر در مورد اعلام های متعدد حاوی ادعاهای متناقض کاملاً صحیح است .

برای مثال، اگر دولت الف استرداد فردی را که متهم به مشارکت در ارتکاب گسترده و سیستماتیک شکنجه است از کشور (ج) درخواست کند تا وی را مورد تعقیب قرار دهد و کشور (ب) نیز استرداد همین فرد را تقاضا نماید تا او را به دیوان بین المللی کیفری تسلیم کند دولت (ج) آزاد است که هر یک از این تقاضاها را بپذیرد (نواده چی، ۱۳۹۳).

متأسفانه طرح کمیسیون فاقد مکانیسم مشخصی برای ایجاد هماهنگی میان واکنش های متعارض است به ویژه اگر دولتی وجود داشته باشد که مستقیماً در اثر نقض مورد نظر متحمل زیان شده باشد، روشن نیست که چه ارتباطی میان انتخابهای این دولت و عکس العمل های احتمالی سایر دولتها وجود دارد و در صورتی که ترتیب اثر دادن هم زمان به همه خواسته ها ممکن نباشد اولویت با کیست و چگونه معین می شود. (خالقی، ۱۳۹۴).

۹-۲- قابلیت پذیرش ادعا

بر اساس ماده ۴۴ در صورت عدم رعایت قاعده «لزوم طرح ادعا در حمایت از اتباع» و نیز عدم توسل به طرق جبرانی در دسترس و موثر محلی مسؤولیت دولت متخلف قابل استناد نخواهد بود .

در مورد شرط نخست یعنی ضرورت رعایت قاعده لزوم طرح ادعا در حمایت از اتباع، باید گفت که اعمال این شرط عملاً استناد به مسؤولیت توسط یک دولت ذی نفع به نمایندگی از منتفعان غیر تابع زیان دیده در اثر نقض یک قاعده آمره را غیر ممکن خواهد کرد. در واقع، کمیسیون در بند ۱ ماده ۴۸ امکانی را به رسمیت شناخته و سپس در بند ۳ شرطی را برای انجام آن ضروری دانسته که در حقیقت آن را غیر قابل اجرا می سازد و این، جز یک تعارض گیج کننده معنای دیگری نمیتواند داشته باشد. بنابراین، بند ۳ ماده ۴۸ فاقد یک قید الزامی «با اعمال تغییرات جزئی و ضروری» می باشد که فقط در شرح کمیسیون ذکر شده است. (فیوضی، ۱۳۸۶).

البته همان گونه که در شرح کمیسیون بر ماده ۴۴ آمده است مسائل مربوط به ملیت ادعاها باید به عنوان بخشی از کار کمیسیون راجع به حمایت دیپلماتیک مورد بررسی قرار گیرد. در طرح مزبور که هم اکنون در ک.ج. ب. مطرح است، امکان حمایت دیپلماتیک از یک فرد غیر تابع

که قربانی نقض یک قاعده آمره شده است و دولت متبوع وی از اعمال حمایت دیپلماتیک خودداری می کند، در حال بررسی می باشد .

با این حال، ضمن بحث های مربوط به تهیه پیش نویس ماده ۱ که قاعده کلی حمایت دولت ها از اتباع شان را اعلام می کند، چنین ابراز عقیده شده است به موجب حقوق بین الملل، تعهدات مربوط به حقوق بشر نوعاً از تعهدات عام الشمول هستند .

در نتیجه، صرف نظر از این که قربانی نقض مورد نظر از اتباع خود آن دولت باشد یا از اتباع دولت متخلف یا یک دولت ثالث، هر دولتی می تواند خواستار توقف نقض چنین تعهداتی شود. بنابراین به نظر می رسد که هر گونه شرط لزوم طرح ادعا در حمایت از اتباع هنگامی که بحث حقوق بشر مطرح باشد جایگاهی نخواهد داشت .

در نهایت، برای رسیدن به نتیجه ای قطعی در این مورد باید منتظر ادامه فعالیت ک. ح. ب. در قلمرو حمایت دیپلماتیک بمانیم و ببینیم که آیا در ارتباط با عدم اجرای قاعده لزوم طرح ادعا در حمایت از اتباع در هنگام نقض قواعد آمره حقوق بین الملل تحولات مثبتی در طرح کمیسیون پدید خواهد آمد یا خیر (مومنی، ۱۳۹۲).

به هر حال در شرایط فعلی، ضرورت رعایت قاعده لزوم طرح ادعا در حمایت از اتباع حتی پیش از استناد به مسوولیت ممکن است به سادگی از سوی دولت متخلف همچون سپری نفوذ ناپذیر مورد استفاده قرار گیرد .

در خصوص شرط لزوم توسل به طرق جبرانی داخلی در ارتباط با استناد به مسوولیت دولتی که مرتکب نقض حقوق بشر می شود پیش تر بحث هایی صورت گرفت. به طور کلی می توان گفت که هنگامی که یک فرد به مسوولیت بین المللی دولت برای نقض حقوق بشر استناد می کند، باید ابتدائاً تمامی طرق جبرانی موثر و قابل دسترس محلی را طی کرده باشد. اما در خصوص استناد به مسوولیت توسط دولت ذی نفع و به موجب ماده ۴۸، جای بحث وجود دارد. (واحدی، ۱۳۹۲).

پرسش این است که در صورت نقض فاحش قواعد آمره ای نظیر نسل کشی، برده داری، تبعیض نژادی، شکنجه و قواعد بنیادین بشر دوستانه طرق جبرانی داخلی دولت مسوول که توسل به آنها به موجب ماده ۴۴ (ب) ضروری دانسته شده چگونه ممکن است در «دسترس و موثر» باشند؟ به علاوه، خود ک.ح.ب. در شرح خود بر ماده ۴۰ یادآوری میکند که قاعده لزوم توسل به طرق جبرانی محلی در مورد نقضهای سیستماتیک اعمال نمی شود .

بنابراین، با مطالعه مجموع قواعد پیش نویس، آشکار می شود که قاعده لزوم توسل به طرق جبرانی داخلی، هر چند بر نقض فاحش آن دسته از

تعهدات تضمین کننده حقوق بشر که از قواعد آمره حقوق بین الملل عام ناشی شده اند قابل اعمال نیست، هم چنان در بعضی شرایط نسبت به نقض تعهدات موجود در برابر جامعه بین المللی در کلیت آن اعمال می شود .

برای مثال، در مورد اقدام به شکنجه که هنوز به لحاظ درجه جدی و سیستماتیک بودن به معیار پیش بینی شده برای تحقق مسوولیت مشدد نرسیده باشد توسل به طرق جبرانی قابل دسترس پیش از استناد به مسوولیت ضروری خواهد بود. (نواده چی، ۱۳۹۳).

۹-۳- عدم اسقاط ادعا

یکی دیگر از شرایطی که به موجب بند ۳ ماده ۴۸ برای استناد به مسوولیت در قبال نقض تعهدات عام الشمول بین المللی از جمله تعهدات مربوط به حقوق بشر توسط سایر دولت ها باید رعایت شود ساقط نشدن حق مزبور است. ماده ۴۵ سقوط حق استناد به مسوولیت را هم از طریق یک اعلامیه معتبر (شق الف) و هم از طریق رضایت ضمنی به زوال حق مزبور (شق ب) قابل تحقق می داند .

همان طور که در شرح کمیسیون بر این ماده ذکر شده، موضع دولتی که مستقیماً متحمل زبان نشده و به موجب ماده ۴۸ می خواهد به مسوولیت استناد نماید از موضع دولت زبان دیده متفاوت است. صدور یک اعلامیه معتبر از طرف دولت زبان دیده مانع طرح هر گونه ادعای بعدی از سوی آن دولت میشود اما صدور چنین اعلامیه ای توسط یک دولت دیگر این نتیجه را در پی نخواهد داشت. (مومنی، ۱۳۹۲).

بی تأثیر بودن اسقاط حق از جانب یکی از دولت های ذی نفع بر حق دولت زبان دیده، امری نسبتاً روشن است. بحث اصلی به اسقاط حق توسط دولت زبان دیده و اثر آن بر حق سایر دولت ها برای استناد به مسوولیت مربوط می شود .

در این مورد نظرات گوناگونی، در میان دولت ها وجود دارد از جمله، هلند و کره هر دو استدلال کرده اند که وقتی که تعهد مورد بحث، تعهدی در برابر کل جامعه بین المللی باشد، هر گونه صرف نظر کردن دولت زبان دیده از طرح ادعا فقط ادعای آن دولت را ساقط میکند لیکن بر حق دولتهای ذی نفع به موجب ماده ۴۸ هیچ تأثیری ندارد.

هر چند اگر اسقاط یا زوال ادعا معتبر باشد، ممکن است ادعای دولت زبان دیده از بین برود، نظر کمیسیون این است که این امر «مانع تجلی منفعت جامعه بین المللی به منظور حصول اطمینان از دست یابی به راه حلی منطبق با حقوق بین الملل نخواهد بود». (ابراهیمی، ۱۳۹۰).

اما در مورد نقض فاحش قواعد آمره، موضوع با ابهام مواجه است: به نظر می رسد با توجه به لزوم معتبر بودن اسقاط حق در این زمینه اگر دولتی

که مستقیماً در اثر نقض فاحش یک قاعده آمره متحمل زبان نشده صریحاً اعلام کند که حق خود مبنی بر استناد به مسوولیت را اسقاط می نماید، اعلامیه مزبور معتبر تلقی نخواهد گردید و و در نتیجه این حق برای اداره کنندگان بعدی کشور مزبور محفوظ خواهد بود که مسوولیت دولتی را که مرتکب نقض فاحش قواعد آمره شده مورد استناد قرار دهند .

زیرا همان گونه که التزام دولت نسبت به قواعد آمره نیازی به اعلام اراده آن ندارد و قاعده آمره به جهت صیانت از نظم عمومی بین المللی به دولتها تحمیل می شود، یک دولت نمی تواند با رضایت خود پیامدهای ناشی از نقض قاعده مزبور از جمله حق استناد به مسوولیت دولت متخلف را از میان ببرد. (شایگان ۱۳۸۶).

از سوی دیگر از آنجا که برای یک دولت امکان ندارد که پیش از وقوع یک عمل از طریق اعلام رضایت، تخلف آمیز بودن عملی را که مغایر قواعد آمره حقوق بین الملل است ندیده ، لذا رضایتی که پس از وقوع عمل متخلفانه از طریق تصمیم به اسقاط حق استناد به مسوولیت دولت متخلف ابراز می شود نیز ممکن است بی اثر باشد .

در خصوص ابراز رضایت ضمنی نیز نظر به اهمیت تعهدات آمره، به نظر می رسد که یک دولت نتواند با ابراز رضایت ضمنی حق استناد به مسوولیت را به نحو معتبری ساقط نماید. (پلاوسکی، ۱۳۹۴).

در اثبات این نظر هم چنین میتوان استدلال کرد که دولتی که به سقوط حق خود نسبت به استناد به مسوولیت دولت متخلف رضایت می دهد، در عمل موضع دولت مزبور را تقویت می کند و این دقیقاً بر خلاف تعهدی است که دولتها به موجب ماده ۴۱ در خصوص عدم مساعدت به دولتی که مرتکب نقض فاحش قواعد آمره میشود بر عهده دارند .

به علاوه، ماده ۴۱ تعهد به همکاری در جهت پایان بخشیدن به نقض فاحش را پیش بینی کرده و میتوان گفت، دولتی که به اسقاط حق خود برای استناد به مسوولیت در قبال چنین نقضی رضایت می دهد، آشکاراً بر خلاف تکلیف مزبور عمل می نماید .

در مجموع باید گفت که شروط مقرر در مواد ۴۴ و ۴۵ ط.م.م. در مورد نقض فاحش قواعد آمره حقوق بین الملل عام و از جمله قواعد مربوط به حقوق بشر، اجرا نمی شوند و در مورد ماده ۴۳ نیز نقاط مبهمی وجود دارد. (پوربافرانی، ۱۳۹۲).

۹-۴- امکان طرح دعوا نزد دیوان بین المللی دادگستری

مسأله طرح دعوای عمومی ۱۳۸ نخستین بار در قضیه آفریقای جنوب غربی در ۱۹۶۶ نزد دیوان بین المللی دادگستری مطرح شد: «از دیوان خواسته شده است که چیزی معادل حق عمومی اقامه دعوا یا حق عضویت برای هر یک از اعضای یک جامعه به منظور اتخاذ یک اقدام حقوقی برای دفاع از یک منفعت عمومی را تجویز کند اما هر چند ممکن است حقی از این دست برای برخی از نظام های حقوقی داخلی شناخته شده باشد برای حقوق بین الملل در وضعیت کنونی آن شناخته شده نیست. دیوان هم قادر نیست که این حق را به عنوان مفهومی تلقی کند که از طریق «اصول کلی حقوقی» مذکور در شق (ج) بند ۱ ماده ۳۸ اساس نامه آن به قلمرو حقوق بین الملل وارد شده است.» (شایگان، ۱۳۸۲)

این مسأله در رأی دیوان بین المللی دادگستری در قضیه بارسلونا تراکشن نیز به خوبی آشکار است؛ دیوان در این قضیه می آورد که هر چند برخی قواعد حقوق بشری را به عنوان تعهدات عام الشمول در سطح جهانی می پذیرد اما اسناد حقوق بشری به دولت ها صلاحیت حمایت از قربانیان نقض های حقوق بشر بدون توجه به تابعیت آنها را واگذار نکرده اند گرچه ممکن است اسناد حقوق بشری منطقه ای چنین حقی را به دولت ها داده باشند .

در هر حال، اگرچه پذیرش صلاحیت دولت ها برای اقامه دعوا در حمایت از ذی نفع های غیر تابع بسیار مطلوب و با ماهیت قواعد حقوق بشر سازگار است، اما با توجه به فقدان رویه مشخصی در این مورد و نظر به این که طرح کمیسیون فعلاً یک سند حاوی حقوق نرم محسوب می شود، هنوز تا شکل گیری یک قاعده الزام آور بین المللی (اعم از عرفی یا قراردادی) فاصله بسیاری داریم و این امر، مستلزم تلاش در جهت توسعه تدریجی حقوق بین الملل است. اما بی تردید در وضعیت فعلی ادعایی که به منظور دفاع از منافع زیان دیدگان غیر تابع و درخواست جبران خسارات وارده به آنها مطرح می شود به استناد قاعده لزوم طرح ادعا در حمایت از اتباع غیرقابل استماع شناخته و رد خواهد شد(ضیایی بیگدلی ، ۱۳۹۴).

در مقابل، این پرسش مطرح میشود که آیا یک دولت می تواند در مقام ذی نفع و در پشتیبانی از قواعد حقوق بین الملل از جانب خود اقامه دعوا نموده و خواستار اعلام مسوولیت بین المللی دولت متخلف در قبال نقض حقوق بشر شود؟

هر چند این امر به موجب هیچ یک از قواعد حقوق بین الملل با رویه دیوان منع نشده است، اما مسلماً در راه توفیق چنین دعوایی مشکل بزرگی وجود دارد که عبارت است از اثبات یک عنوان صلاحیتی معتبر برای دیوان در حقیقت، همان گونه که دیوان در قضیه تیمور شرقی بیان می

دارد: «ویژگی عام الشمول بودن یک تعهد و قاعده لزوم داشتن رضایت به صلاحیت دیوان دو مطلب جداگانه هستند». بنابراین، «صرف نظر از این که ماهیت تعهد مورد استناد چه باشد، دیوان نمی تواند نسبت به قانونی بودن عمل یک دولت حکم دهد هنگامی که حکم آن تلویحاً ارزیابی قانونی بودن عمل دولت دیگری را در پی خواهد داشت که در پرونده در حال رسیدگی نزد دیوان طرف محسوب نمی شود.»

با توجه به این سابقه قضائی، وجود یا فقدان عنوان صلاحیتی قابل اتکا برای رسیدگی به وقوع نقض یک تعهد عام الشمول بین المللی به اوضاع و احوال خاص هر قضیه بستگی دارد. در حالی که اگر همان گونه که قبلاً گفته شد، صلاحیت اجباری دیوان بین المللی دادگستری برای رسیدگی به وقوع نقض تعهدات ناشی از قواعد آمره مورد پذیرش قرار می گرفت، این مشکل به وجود نمی آمد و راه برای اجرای قاطع قواعد آمره در عرصه بین المللی هموار می گردید (ابراهیمی، ۱۳۹۰).

البته باید توجه داشت که رسیدگی به وقوع نقض یک تعهد آمره حقوق بشری را می توان از جمله موضوعاتی قلمداد کرد که دیوان در صورت احراز صلاحیت شخصی، از صلاحیت ماهوی رسیدگی به آن برخوردار است. زیرا دیوان اصولاً صلاحیت رسیدگی به هر نوع اختلاف ناشی از تفسیر و اجرای قواعد حقوق بین الملل را دارد از نظر دیوان «اختلاف عبارت است از عدم توافق در یک مسأله حکمی با موضوعی و تعارض منافع یا دیدگاه های حقوقی میان طرفین» بی تردید، عدم توافق در خصوص وقوع نقض قاعده آمره حقوق بین الملل عام را می توان یکی از مصادیق این تعریف تلقی کرد.

به علاوه، امکان صدور حکمی که صرفاً اثر اعلامی داشته باشد، در ماده ۳۶ اساس نامه دیوان پیش بینی شده است و یکی از کارکردهای این حکم اعلامی می تواند بررسی تحلیلی حقوق بین الملل عرفی باشد (شایگان ۱۳۸۶).

بر این اساس، اگر عنوان صلاحیتی مورد نظر به قدر کافی وسیع باشد، مثلاً هر دو دولت اعلامیه پذیرش نامحدود صلاحیت دیوان را صادر کرده باشند، یک دولت می تواند صدور یک حکم اعلامی را درخواست کند که هدف آن تبیین و تفسیر تعهد آمره مورد نظر و یا اثبات معتبر وقوع یک نقض باشد. بی گمان صدور حکمی از سوی دیوان بین المللی دادگستری که در آن وقوع نقض یک قاعده آمره حقوق بشر توسط یک دولت اعلام شده باشد، اثر بسیاری در اعاده نظم حقوقی بین المللی و به اجرا در آمدن تعهدات دولتها برای رعایت حقوق بشر خواهد داشت.

۱۰- نتیجه گیری

از مجموعه مطالب فوق می توان به این نکات اشاره نمود که پیش‌بینی یک فرایند خاص در چارچوب سازمان‌های بین‌المللی برای استناد به مسئولیت، بدین معنا نیست که سازمان‌های مزبور در این خصوص فاقد هر نوع کارکردی هستند. بلکه در صورت وقوع یک نقض و شروع یک فرایند از سوی یک سازمان بین‌المللی برای اعلام مسئولیت دولت متخلف و تعیین آثار ناشی از آن، دست‌کم تمامی دولت‌های عضو سازمان مزبور مکلف به همکاری در اجرای اقدامات مورد نظر بوده و می‌بایست اقدامات خود در این خصوص را در هماهنگی با فرایندی که از سوی سازمان بین‌المللی آغاز شده است، انجام دهند. در حقیقت، پیش‌بینی حق استناد به مسئولیت در صورت نقض تعهدات عام‌الشمول برای همه دولت‌ها، نه به معنی سلب حق اقدام از سازمان‌های بین‌المللی، بلکه به معنای دادن حق استناد به مسئولیت به دولت‌ها در صورت فقدان سازمان صالح یا کوتاهی سازمان مزبور در اتخاذ اقدامات مقتضی بوده است.

مطالعات انجام شده در این تحقیق بیان می نماید که اولاً مناسب‌تر آن است که به پیروی از روش اتخاذ شده در کنوانسیون ۱۹۶۹ وین راجع به حقوق معاهدات، تکلیف احرار وقوع نقض فاحش تعهدات ناشی از قواعد آمره حقوق بین‌الملل عام و آثار آن به دیوان بین‌المللی دادگستری سپرده شود. ثانیاً، با توجه به تفاوت‌های عمیقی که میان قواعد حقوق بشر و سایر قواعد بین‌المللی وجود دارد، به نحوی که قواعدی از این دست در چارچوب قسم خاصی از معاهدات بین‌المللی (جامع) قرار گرفته‌اند، شایسته است که ویژگی‌های این حقوق بیش از پیش در تدوین و اجرای مقررات مربوط به مسئولیت بین‌المللی دولت در نظر گرفته شود. تا در نتیجه، راه برای تحقق اهداف عالی مقررات حقوق بشر، که همانا احترام عمیق و راستین به شأن و منزلت ذاتی انسان می‌باشد، هموار گردد. در نهایت می توان بیان داشت که با توجه به فقدان شخصیت حقوقی بین‌المللی جامعه بین‌المللی و نظر به ضرورت حمایت از قواعد نظم عمومی بین‌المللی، استناد به مسئولیت از سوی دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی به عنوان دولت‌های غیر زیان دیده مورد پذیرش قرار گرفته است. کمیسیون حقوق بین‌الملل در طرح مسئولیت بین‌المللی دولت ۲۰۰۱ در ماده ۴۸ حق استناد به مسئولیت را برای این دولت‌ها به رسمیت می شناسد. در خصوص توسل به اقدامات متقابل، برخی با توجه به نگرانی جامعه بین‌المللی از سوءاستفاده دولت‌ها، راه حل سازمانی همچون مداخله سازمان ملل متحد را پیشنهاد می دهند. هرچند در این خصوص نیز به نظر می رسد با توجه به موانع و مشکلات پیش روی سازمان ملل متحد، در صورت نقض گسترده و شدید قواعد نظم عمومی بین‌المللی توسل به اقدام متقابل در جهت منافع عمومی از سوی دولت‌های غیر زیان دیده اجتناب ناپذیر باشد.

Reference

1. Al Habib, E. (2001). The International Criminal Court at a glance: Necessities and concerns. In Collected Articles. Ministry of Foreign Affairs Publishing. **[In Persian]**
2. Alaei, M. (2010). The International Criminal Court, human rights, and the issue of accession. In Collected Articles on the International Criminal Court and the Islamic Republic of Iran. Ministry of Foreign Affairs Publishing. **[In Persian]**
3. Deyhim, A. (2010). An introduction to international criminal law. Institute for Political and International Studies (IPIS), Ministry of Foreign Affairs.
4. Ebrahimi, N. (2011). An introduction to the establishment of the International Criminal Court and the evaluation of its statute. In Collected Articles. Ministry of Foreign Affairs Publishing. **[In Persian]**
5. Fayouzi, R. (2007). International criminal law. University of Tehran Press. **[In Persian]**
6. Hosseini-Nejad, H. (2007). International criminal law. Mizan. **[In Persian]**
7. Khaleghi, A. (2015). Essays on international criminal law. Shahr-e Danesh Legal Studies and Research Institute. **[In Persian]**
8. Momeni, M. (2013). International criminal law. Shahr-e Danesh. **[In Persian]**
9. Navadeh-Chi, H. (2014). The law of war and armed conflicts. Khorsandi. **[In Persian]**
10. Nussbaum, A. (1988). A concise history of the law of nations (A. Matin-Daftari, Trans.). Amir Kabir. **[In Persian]**
11. Plawski, S. (2015). An examination of the principles of international criminal law (A. Azmayesh, Trans.). Faculty of Law Publications, University of Tehran. **[In Persian]**

12. Pourbafrani, H. (2013). International criminal law. Jangal-Javdaneh. **[In Persian]**
13. Ranjbarian, A., & Jamshid, M. (2009). International criminal law. Khorsandi. **[In Persian]**
14. Shariat Bagheri, M. J. (2014). Documents of the International Criminal Court (4th ed.). Jangal-Javdaneh. **[In Persian]**
15. Shaygan, M. (2003). International criminal law. Andisheh-ye No. **[In Persian]**
16. Shaygan, M. (2007). The presumption of innocence and its effects in criminal matters. Ganj-e Danesh. **[In Persian]**
17. Tahmasebi, J. (2009). Jurisdiction of the International Criminal Court. Jangal-Javdaneh. **[In Persian]**
18. Vahedi, G. (2013). International criminal law. Jangal. **[In Persian]**
19. Ziaee-Bigdeli, M. R. (2015). International humanitarian law. Ganj-e Danesh. **[In Persian]**